

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2016:B5

Kungsängen

Ett modernistiskt brukssamhälle

Kulturhistorisk värdering

Kungsängen
Köping
Västmanlands Län

Sara Bäckman, Emma Karp och Ellen Holtermann Wiig

Kungsängen

Ett modernistiskt brukssamhälle

Kulturhistorisk värdering

**Kungsängen
Köping
Västmanlands Län**

Länsmuseets dnr: VLM 160055

Sara Bäckman, Emma Karp och Ellen Holtermann Wiig

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlskatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2016

Omslagsfoto: Villor på Djurholmsvägen i bostadsområdet Kungsängen. 2016-10-28. Fotograf Emma Karp.
Vlm_knsEK-70

Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Ellen Holtermann Wiig och Emma Karp, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-23-2

Innehåll

Inledning.....	6
1 Historik.....	7
1.1 Köping.....	7
1.2 Industriområdet	7
1.3 Kungsängen.....	7
2 Beskrivning	15
2.1 Kungsängen.....	15
2.2 Årsringar.....	19
3 Kulturhistorisk värdering	21
3.1 Kungsängen som område	21
3.2 Byggnader i Kungsängen	23
3.3 Rekommendationer	23
Bildlista	25
Litteratur och källor.....	26
Administrativa uppgifter	27

Inledning

Västmanlands läns museum har på uppdrag av Köpings kommun genomfört en inventering och analys av bostadsområdet Kungsängen i Köping. Arbetet har omfattat en översiktlig byggnadsinventering, fotodokumentation, arkiv- och litteraturstudier samt karaktärisering och analys av området. Fältarbetet genomfördes 2 september 2016 av byggnadsantikvarier Sara Bäckman och Ellen Holtermann Wiig. Kompletterande fältarbete genomfördes av bebyggelsesantikvarie Emma Karp 28 oktober 2016. För den kulturhistoriska värderingen har *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 2002, skriven av Axel Unnerbäck använts. Rapporten har sammanställts av Emma Karp.

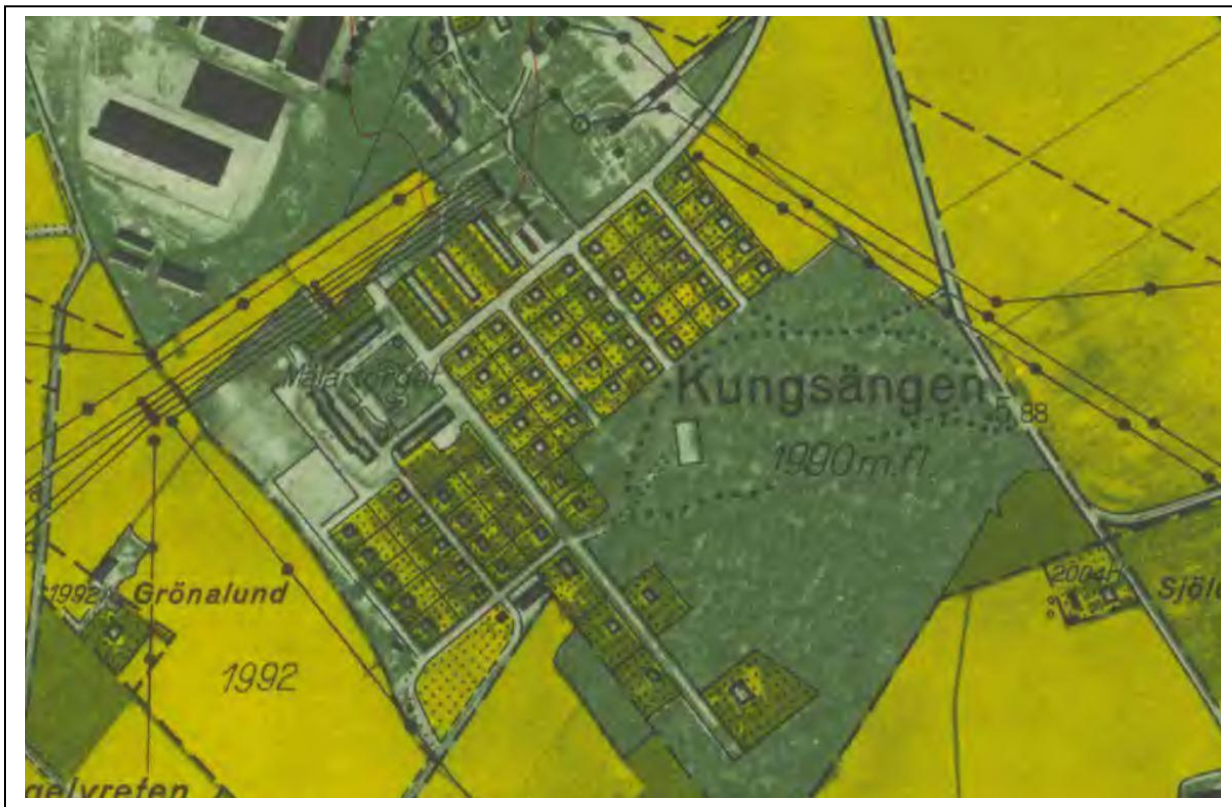

Bild 1: Utdrag ur ekonomiska kartan 1962

1 Historik

1.1 Köping

Trakten kring Köping började befolkas för cirka 5000 år sedan då landet höjdes efter inlandsisens tryck¹. Området blev tidigt en knutpunkt för handel, hantverk och administration tack vare närheten till Mälaren som var en viktig transportled. Järn var en viktig handelsvara, som skeppades till Stockholm från bruken i Bergslagen. Staden Köping började att byggas på åsen i Gamla stan under 1100-talet. 1474 fick Köping stadsrättigheter. Under 1800-talet förbättrades transportmöjligheterna genom att järnvägen byggdes, varpå samhället förändrades kraftigt. 1856 bildades Köpings Mekaniska Verkstad och grunden lades för Köpings utveckling till en modern industristad.

1.2 Industriområdet

1932 togs Köpings djuphamn i bruk, vilket skapade möjligheter för etablering av nya stora industrier². Då betraktades hamnbygget av många som vansinnig djärvhet i en tid av lågkonjunktur, arbetslöshet och stora ekonomiska bekymmer för Köpings stad i övrigt. Framtiden utvisade dock att djuphamnen var en god investering. Slutkostnaden för djuphamnen som invigdes 1932, bland annat med två portalkranar, uppgick till 1,1 miljoner kronor. Den ”nya djuphamnen”, etapp tre, invigdes 1964. Djuphamnskajen förlängdes då med 204 m till 609 m.

Några av de viktigaste industrierna som etablerades i närhet till hamnen, söder om ån, var Svenska Salpeterverken (Yara) och Skånska Cementgjuteriet (Nordkalk)³. Redan i slutet av 1937 besökte ledningen för Skånska Cement platsen i Köping inför deras kommande etablering⁴. Trots mindre goda grundförhållanden invigdes cementfabriken 1941. En 42 km lång linbana byggdes till Forsby kalkstensbrott i Södermanland. Lera som behövs för framställning av cement togs upp ur ån med hjälp av eget mudderverk.

1.3 Kungsången

Ändrade planer för uppförande av bostadsområdet

Fabriken Skånska Cement uppfördes i en tid då det var bostadsbrist i Köping⁵. På grund av industriernas etablering ökade Köpings befolkning och gjorde behovet av bostäder så småningom ännu större. 1940 bodde 7496 människor i Köpings kommun⁶. 1945 hade befolkningen ökat till 11 040 människor. Den planerade lösningen för fabriken anställda beträffande bostad var att bolaget skulle bygga egna hyreshus i Köpings centrala delar och ett egnahemsområde intill den lilla ekskogen, ett hundratal meter från den planerade fabriken⁷. Hyreshusen skulle vara avsedda till arbetarna och egnahemsområdet till tjänstemän.

¹ Översiktsplan för Köpings kommun, 2012, s. 10.

² Björnånger, Oskar, *Köping: föränderlig stad i föränderlig tid: från småstadssidyll till industricentrum 1927-1977: minnesskrift utgiven av Civiltryckeriet i Köping AB med anledning av dess halvsekeljubileum*, Civiltr., Köping, 1977, s.28-30.

³ Översiktsplan för Köpings kommun, 2012, s.10

⁴ Björnånger, Oskar, *Köping: föränderlig stad i föränderlig tid: från småstadssidyll till industricentrum 1927-1977: minnesskrift utgiven av Civiltryckeriet i Köping AB med anledning av dess halvsekeljubileum*, Civiltr., Köping, 1977, s.52-53.

⁵ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 28: uppsats.

⁶ Västmanlands läns museum, faktarummet, topografiska arkivet, Köping kommun.

⁷ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 28: uppsats.

Tjänstemännen kunde vara verkmästare och driftsingenjörer, vilka behövde bo nära fabriken. Tanken var alltså inledningsvis inte att skapa ett eget samhälle omkring fabriken som det vanligen såg ut kring Skånska Cements övriga fabriker. I detta fall skulle fabriken ligga så pass nära samhället Köping och man önskade därför att arbetarna skulle bli ”verkliga Köpingsbor”. Dock förändrade krigets utbrott 1939 dessa planer. Ransoneringen av drivmedel och gummi medförde att de anställdas bostäder behövdes finnas på gångavstånd från fabriken. Egnahemsområdet vid ekbacken utvecklades därför till ett bostadsområde i stil med övriga anläggningar i landet byggda av Skånska Cement.

Bild 2: Kungsängens bostäder. Olika byggnadstyper avsedda för olika anställda. Bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016.

Skilda hustyper för fabriken anställda byggs

Egnahemsområdet Kungsängen byggdes till största del under 1940-talet. Det nybildade dotterbolaget Fastighets AB Djurgården lät uppföra ett femtiotal enfamiljshus, tre radhus och några större bostadshus⁸. Skånska Cement AB svarade för all serviceverksamhet inom området som vatten, avlopp, gator, parker och fritidsanläggningar. Merparten av husen i

⁸ Björnånger, Oskar, *Köping: stad från tidig medeltid och fyratusenårig kulturbygd: historik över Köpings stad och f. d. socken fram till kommunsammanslagningen 1971*, Köpings kommun, Köping, 1980, s. 637.

området ritades av Nils Hansson, stadsarkitekt i Köping under 30 år med start 1937⁹. Några tidiga ritningar är signerade Skånska Cementaktiebolaget Köpingsavdelningen och några ritningar av hus avsedda för tjänstemän är signerade Stig Engström.

De första villorna började att byggas 1941 och var avsedda för arbetare, lägre tjänstemän och driftsingenjörer¹⁰. Det fanns både små trävillor med källare och små villor klädda med vita siporexplattor, en slags lättbetong. Bygandet fortsatte under 1940-talet. De större villorna som byggdes var avsedda för högre tjänstemän. I den största villan, ”Villa Djurgården”, disponentvillan, bodde fabriken chef. Vid Mälartorget, en gräsbeklädd öppen plats med träd planterade längs sidorna och en damm i mitten, finns tre större bostadshus varav två av dem byggdes 1945-1947. Mälartorget iordningsställdes sommaren 1943¹¹. I början av 1950-talet byggdes tre radhuslängor. Radhuslängorna var avsedda för gifta fabriksarbetare med familjer. I varje radhuslänga fanns fem lägenheter, bestående av tre rum och kök. Inledningsvis var ett av rummen i dessa lägenheter avsett till att upplåtas åt ensamstående arbetare¹². Det tredje hyreshuset vid Mälartorget byggdes 1955.

Bild 3: Utsikt över Kungsängen från gården Grönalund, väster om Kungsängen. Fotot är taget någon gång under andra halvan av 1940-talet. Endast ett av de tre hyreshusen är uppfört. Källa: Carina Huggare.

⁹ Köpings kommun, hämtad 2016-10-31 från <http://www.koping.se/boende-miljo-och-trafik/modernismen-i-vastmanland/arkitekturguide/sa-byggdes-staden/>

¹⁰ Bärgslagsbladet, 10 november 2015 *Hennes barndoms område – en historisk plats*. I: Västmanlands läns museum, faktarummet, pressklipp, Köping – Mälartorget.

¹¹ Björnånger, Oskar, *Köping: stad från tidig medeltid och fyratusenårig kulturbygd : historik över Köpings stad och f. d. socken fram till kommunsammanslagningen 1971*, Köpings kommun, Köping, 1980, s. 637.

¹² Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 29: uppsats.

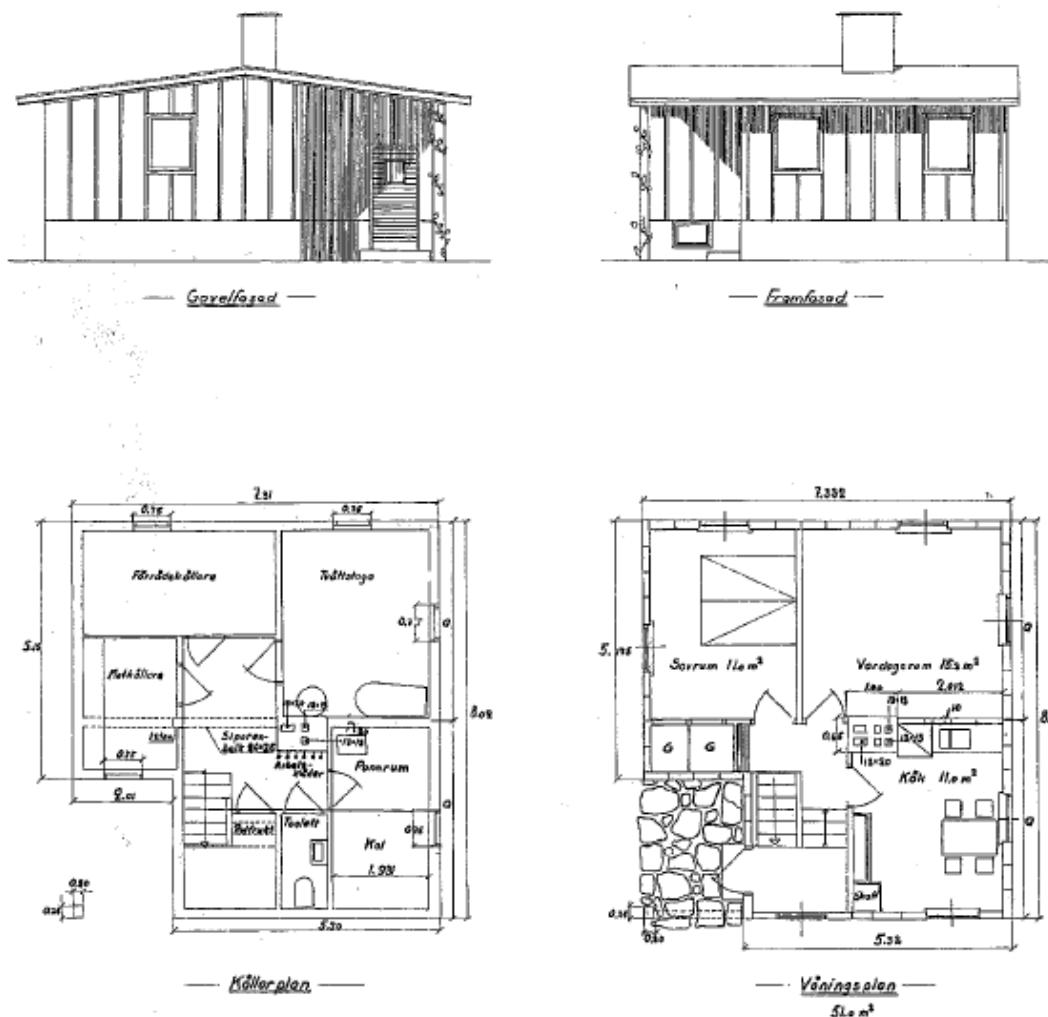

Bild 4: Ritning över de minsta villorna som innehöll två rum och kök. "Enfamiljshus av siporex, 1942, Skånska Cementaktiebolaget Köpingsavdelningen"¹³. Dessa hus hör till de som ersattes av större på 1960-talet.

Bruksmentalitet och hierarki

Det går att skönja en bruksmentalitet och att en viss hierarki rådde genom att titta på bebyggelsen och genom berättelser om hur livet tedde sig i området. Till en början fick exempelvis enbart tjänstemän kylskåp i deras villor¹⁴. Vid ett tillfälle då en arbetare skulle överta en tjänstemans villa hade bolaget för avsikt att plocka bort kylskåpet. En kompromiss skedde dock genom att kylskåpet flyttades ned i källaren. Enligt Mattson¹⁵ kan bruksmentaliteten i området berott på att rekryterad yrkeskunnig personal kom från bruksmiljöer från andra delar av landet och tog med sig mentaliteten därifrån.

Hierarkin går även att utläsa i byggnadernas storlek och placering i området i förhållande till fabriken. Disponentvillan, där fabriken chef bodde, är placerad längst bort från fabriken. Därifrån kunde man inte se fabriken på grund av grönområdet med stora ekar. Närmast fabriken fanns arbetarnas bostäder, det vill säga de mindre villorna, radhusen och hyreshusen.

¹³ Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, bygglovhandlingar.

¹⁴ Andersson, Ingemar, *Kvinnor, barnen och det sociala livet*, 2015, s. 3.

¹⁵ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940- och 1950-talen*, 2002, s. 32; uppsats.

De medelstora villorna avsedda för förmän/lägre tjänstemän var placerade i väster och sydväst, längre bort från fabriken än vad arbetarnas bostäder var.

Samtidigt som hierarkin syns går det även att avläsa en positiv omsorg från bolaget om sina anställda. Exempelvis genom det faktum att arbetsgivaren ordnade bostäder åt arbetarfamiljerna och organiserade sommarjobb åt i princip alla områdets ungdomar i åldern 16-17 år¹⁶. Sommarjobben bestod av trädgårdsskötsel, måla portar m.m. Även kvinnor i bostadsområdet kunde få liknande jobb.

Serviceverksamheter och gemensamma anrättningar

Flera olika serviceverksamheter fanns i bostadsområdet. I hyreshusen vid Mälartorget fanns bibliotek, lekskola, livsmedelsaffär och tobakshandel¹⁷. Vidare fanns andra gemensamma anrättningar som bolaget på något sätt var inblandat i. I korsningen Hedströmsvägen och Mälärvägen låg områdets tvättstuga/panncentral som hade en bastu i källaren. Villorna i Kungsängen hade dock egen tvättstuga i källaren. I ritningar för den gemensamma tvättstugan är ett rum avsatt för butik. Områdets pannskötare bodde på övervåningen. Ett växthus med bland annat tomatodlingar fanns i närheten av tvättstugan. I växthuset tillvaratogs överskottsvärme från fabriken. Vidare anlade bolagets trädgårdsmästare trädgård till de nya villorna. Tjänstemännens trädgårdar sköttes även i fortsättningen av trädgårdsmästaren¹⁸.

Bild 5: Serviceverksamheter och gemensamma anrättningar. Bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016.

¹⁶ Andersson, Ingemar, *Kvinnor, barnen och det sociala livet*, 2015, s. 4.

¹⁷ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 29-30: uppsats

¹⁸ Andersson, Ingemar, *Kvinnor, barnen och det sociala livet*, 2015, s. 3.

Fritidsverksamheter

Fotbollsplan, tennisbana, varpaplan och senare minigolfplan fanns att nyttja i Kungsängen för idrottsintresserade boende. Fotbollsplanen var först placerad nära arbetarnas bostäder, vid Mälartorget, men flyttades senare närmare tennisbanan¹⁹. Tennisbanan var de första åren avsedd för tjänstemännen. Andra typer av verksamheter förekom också i området.

Invandrare tysken Valter Siering ordnade exempelvis en så kallad barnträdgård, översatt från tyska språkets Kindergarten²⁰. Barnträdgården var en verksamhet på deltid där barnen fick leka inomhus. Inomhuslek var dock något som inte uppskattades av alla mödrar. I övrigt var det vanliga att familjernas fruar var hemma med barnen. Bostadsområdet blev på så sätt dagtid främst en plats där fruarna och barnen vistades. Valter Siering tog även initiativ till en avdelning av Unga Örnar, arbetarrörelsens barnorganisation, kring Mälartorget.

Förändringar i bostadsområdet

I tre omgångar under slutet av 1950-talet och första halvan av 1960-talet byggdes sex garagelängor om åtta garage i varje länga intill radhusen. De hade en regelstomme av trä och beklädnad av korrugerade invaritplattor, ett asbestbaserat byggnadsmaterial producerat i Köping. Garagen revs i början av 2000-talet. De små trävillorna på Bellevuevägen, se bild 7, blev enligt Mattson²¹ 1967 ersatta av större Mockfjärdshus. Husen var så kallade elementhus och hade fasadbeklädnad av aluminiumplåt.

1982 fick de boende friköpa sina hus²². Området började sakta att förändras. Bolaget hade inte längre makt över området, och med det inte heller ansvar. Verksamheter och gemensamma anrättningar stängdes så småningom. Livsmedelsaffären stängde 1987²³. Dock öppnades en mindre närbutik kring 1996²⁴. Olika ägare har haft inflytande och satt sina spår på villorna, radhusen och hyreshusen. Carportar, altaner och friggebodar har tillkommit, fasadmaterial har bytts eller omfärgats. På 1960-talet gjordes vissa ändringar av planlösningen i flerbostadshusen vid Mälartorget²⁵. 1996 renoverades två av hyreshusen vid Mälartorget och fasaderna fick en rosa kulör. I slutet av 1980-talet byggdes några hus som används som föreningslokal för en hundklubb. Dessa ligger längst väster i området.

På en karta från 1960-talet går att se att det fanns planer på att utöka bostadsområdet västerut med ett femtiotal villor, se bild nedan. Planerna blev dock aldrig genomförda.

¹⁹ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 31; uppsats

²⁰ Andersson, Ingemar, *Kvinnor, barnen och det sociala livet*, 2015, s. 4-5.

²¹ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 29; uppsats

²² Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, planavdelningen.

²³ Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002, s. 29; uppsats

²⁴ Bärgslagsbladet, 26 januari, 1996, *Mälartorget renoveras*. I: Västmanlands läns museum, faktarummet, pressklipp, Köping – Mälartorget.

²⁵ Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, bygglovhandlingar

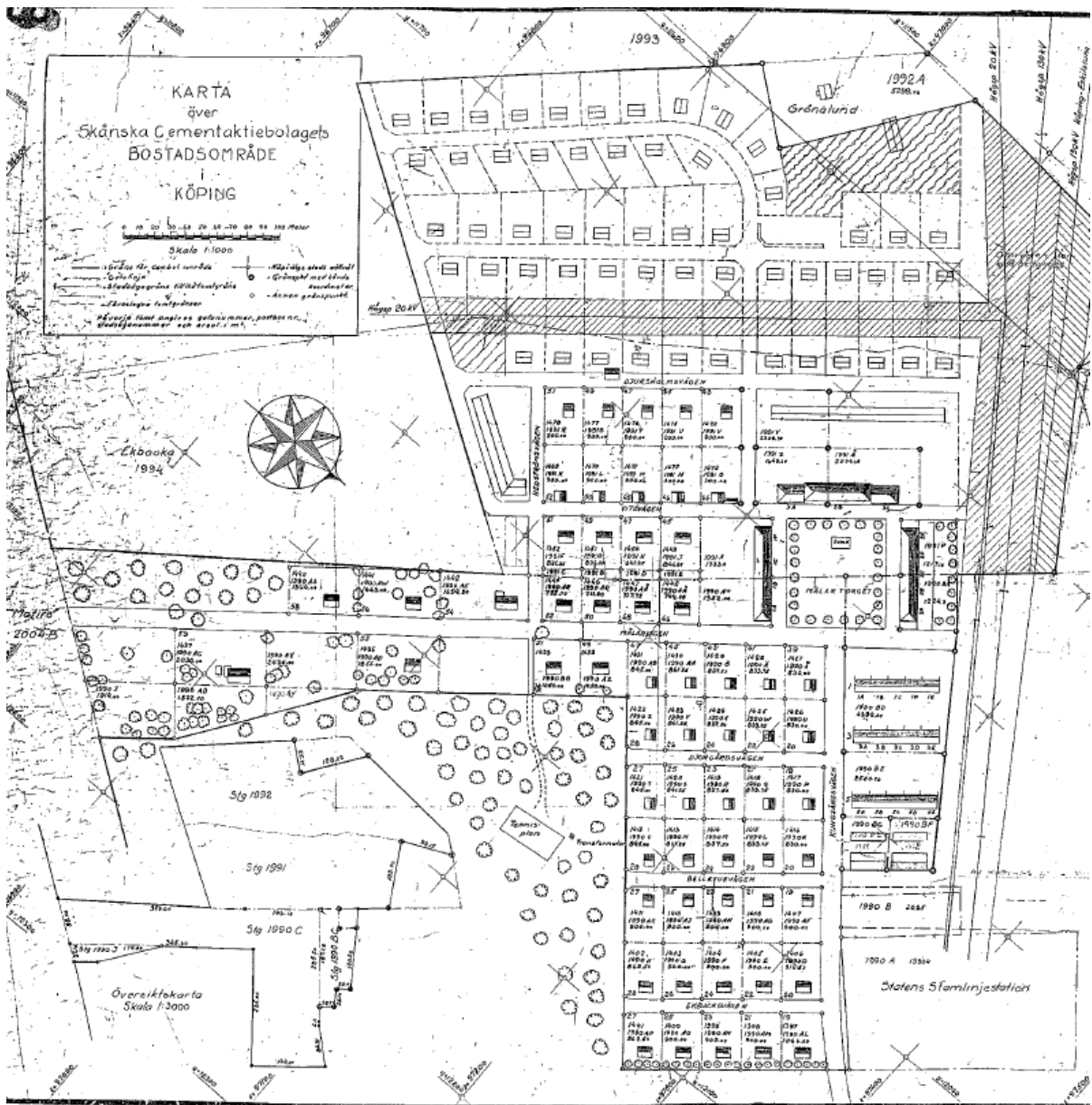

Bild 6: Karta över Kungsängen, 1960-tal²⁶. Notera planer på ett femtiotal villor överst på kartan, vilka dock aldrig uppfördes.

Kommunens planer för området på 1980-talet

Under 1980 lät kommunen upprätta ett stadsplaneförslag för att klarlägga om och i vilken omfattning Kungsängens bostadsområde kunde bevaras för bostadsändamål²⁷. Arbetet föregicks av en bostadsmiljöundersökning genomförd av hälsovårdsbyrån 1976 där det bland annat framkom att 95 % av de boende trivdes bra i sin bostad och 87 % trivdes bra i området²⁸. 38 hushåll av 120 intervjuades. I ”Bostadsområdet Kungsängen utredning för områdesplanering” framkommer att området i huvudsak upplevdes som positivt p.g.a. att det var välskött, hade olika husformer blandade, låg nära ett mindre skogsområde, låg nära arbetsplatser och hade ett aktivt föreningsliv. Mätningar av luftföroreningar, utsläpp och bullernivå genomfördes likaså. Angående utsläpp går i utredningar att läsa: ”De största problemen i bostadsområdet orsakas av tillfälliga utsläpp vid driftstörningar, men för denna

²⁶ Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, bygglovhandlingar.

²⁷ Generalplanebeskrivning del av Sjtullen stg 1990, Köpings kommun, stadsarkitektkontoret

²⁸ Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, planavdelningen.

typ av utsläpp finns inga riktlinjer. De olika luftföroreningarna kan ha sammanlagrade hälso- och miljöeffekter men man vet fortfarande mycket lite hur man ska bedöma dessa risker. Det är inte juridiskt möjligt att med stöd från till exempel miljöskyddslagen kräva att befintlig bostadsbebyggelse avlägsnas på grund av höga föroreningshalter. Ur hälsosynpunkt är det med dagens kunskapsläge inte heller rimligt att kräva att bostäderna avvecklas”²⁹.

Stadsplanearbetet utmynnande dock i ett uttalande från länsstyrelsen som menade att de inte kunde fastställa en stadsplan där Kungsängen redovisades som ett område för boende³⁰. Länsstyrelsen ansåg att området borde avvecklas som bostadsområde med kortast tänkbara tid, 5-10 år, för merparten av bebyggelsen. Året därefter beslutade kommunstyrelsen att ge uppdrag åt stadsarkitektkontoret att arbeta fram ett förslag till generalplan för området. Syftet med planförslaget var att reglera markens användning för olika ändamål. Bostadsområdet Kungsängen föreslogs i planen att utnyttjas för industriändamål. Protester mot generalplanen i form av namnunderskrifter från boenden i Kungsängen skickades in till kommunens stadsarkitektkontor. Det är svårt att veta exakt vilken skillnad protestlistorna gjorde, dock går det ju se att bostäderna finns kvar idag, vilket pekar mot att protestlistorna i någon mån fick genomslagskraft.

Bild 7: Gatunamn i Kungsängen. Utdrag ur google maps, 2016.

²⁹ Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, planavdelningen.

³⁰ Generalplanebeskrivning del av Sjtullen stg 1990, Köpings kommun, stadsarkitektkontoret

2 Beskrivning

2.1 Kungsängen

Kungsängen i stort

Kungsängens bostadsområde ligger i Köping tätorts sydöstra del. Området ligger helt avskilt några kilometer från övriga bostadsområden. Industri- och hamnområdet skiljer Kungsängen från tätorten. Industriområdet ligger alltså norr och öster om bostadsområdet. Söder och väst om Kungsängen finns ängar och åkermark.

Ett kuperat grönområde, Ekbacken, hör till bostadsområdet och fungerade som plats för rekreation och idrottsutövande för de boende. Numera är området relativt igenvuxet, bland annat finns en igenvuxen tennishana. Tidigare gick ett flertal stigar genom grönområdet. I nuläget hålls någon sträckning ren från högt gräs. Grönområdet med de stora ekarna ger bostadsområdet en grönskande karaktär och historisk förankring. Flera gator slutar abrupt där grönområdet tar vid. Stora ekar och andra större lövträd finns även bevarade mitt i bostadsområdet.

Bild 8: Grönområdet med stora ekar i direkt närhet till de mindre villorna på Djurgårdsvägen.

Marken där bostadshusen finns är plan och gatunätet utgörs av rätvinkliga gator. Vissa gator slutar i återvändsgränder utan vändplan. Tomterna i området varierar i storlek mellan ca 600-1500 m² och det finns löv- och fruktträd, alternativt tujabuskar, planterade. Buskar omgärdar i regel tomterna, om staket finns är de senare byggda. I områdets nordvästra hörn finns Mälartorget som är en nästintill kvadratisk grästäckt yta med lövträd, en lekpark och buskage.

Byggnaderna utgör en sammanhållen bebyggelse på grund av att de är relativt väl bevarade och uppförda under samma tidsepok. Byggnadstyperna är även placerade efter en tydlig struktur och området är avskilt från övriga bostadsområden. Ett fåtal byggnader, exempelvis

friggebodar, har tillkommit på senare tid. Kulörer och altaner har även bytts och byggts på, vilket ger en viss brokighet. I den sammanhållna bebyggelsen finns ett flertal olika byggnadstyper representerade. På 1980-talet fanns 132 lägenheter i området, varav 59 fanns i enbostadshus, 15 i radhus och 58 i flerbostadshus³¹.

Bild 9: Villa med plant sadeltak som har ursprungsmaterialet siporexplattor bevarat.

Bild 10: Villor på Bellevuevägen uppförda 1967.

Radhus och mindre villor

När man kommer in i området (från industriområdet) finns längs Kungsängsvägen tre radhus med fem lägenheter i varje radhuslänga. Husen har locklistpanel målade i en ljusgrå kulör, dörrömfattningar är i tegel. Söder om radhusen finns ett område med mindre villor som har källare. Tomterna är relativt små, ca 650-750m². Merparten av fasaderna är klädda med locklistpanel och målade i olika kulörer, exempelvis gult och rött. Kring Djurgårdsvägen och delvis Mälarvägen har de små villorna ett plant sadeltak. På en av vägarna, Bellevuevägen, finns lite större villor som byggdes i slutet av 1960-talet. Husen har det ursprungliga fasadmaterialet aluminiumplåt med gavelspetsar klätt med träpanel alternativt bytt till träpanel.

³¹ Generalplanebeskrivning del av Sjtullen stg 1990, Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, s. 4.

Bild 11: Radhus vid Kungsängsvägen med fabriker i bakgrunden.

Bild 12: Mindre villa på Ekbacksvägen.

Flerbostadshus kring Mälartorget

Kring Mälartorget finns tre flerbostadshus innehållande lägenheter. Några av entréerna till husens trapphus finns ovanligt nog placerade på husets sida som inte vetter mot Mälartorget. Tidigare har det funnits affärer m.m. inrymda i delar av bottenvåningarna. Flerbostadshusen skulle kunna liknas vid en herrgård i ett gammalt brukssamhälle. Det grå huset liknas då vid herrgårdens huvudbyggnad som har ett upphöjt mittparti. Huset har en rund markering centrerat på husets övre del där det tidigare funnits ett fönster, en skylt eller en klocka. De två rosa flerbostadshusen utgör i liknelsen två flygelbyggnader. Byggnadsdetaljer som smidesräcken, mindre runda och nästintill pentagonformade fönster, dörrömfattningar i beständiga material och utskjutande burspråk berättar om husens uppförandetid.

Bild 13: Mälartorgets grästäckta yta med flerbostadshuset från 1955 rakt fram och till höger hus byggt 1947.

Bild 14: Det södra hyreshuset vid Mälartorget uppfört 1945.

Större villor

Söder om Mälartorget finns något större villor med källarvåning, på Djurholmsvägen, Vitövägen och Mälärvägen. Flertalet av husen har locklistpanel, vissa är putsade, och fönster har två eller tre bågar utan spröjs. De locklistpanelklädda husen på Djurholmsvägen omges av en rad av björkar. Sedan tar åkrar och en före detta fotbollsplan vid. En hundklubb har sin föreningslokal intill gräsplanen. Villorna vid Vitövägens ena sida har gaveln i direkt anslutning till gatan. Husen på den andra sidan har två entrédörrar bredvid varandra. De har dock inte varit avsedda för flera familjer, utan en av dörrarna ledde direkt ned i källaren. Husen var avsedda för förmän då de byggdes. Några liknande hus med två dörrar finns även på Mälärvägen. Längst ned på Mälärvägen och längst bort från industrierna ligger de villor

som är störst, avsedda för tjänstemän. Tomterna är relativt stora, ca 1200-1500m². Allra längst bort ligger det största och mest påkostade huset. Detta hus skiljer sig även mest från resterande bebyggelse eftersom det är putsat, har ett brant sadeltak som är något svängt vid takfoten, takkupor, burspråk och fönster i varierande former. Garage och murar är gjorda i samma utformning som huset.

Bild 15: Villor avsedda för lägre tjänstemän, hus på Vitövägen med gaveln direkt mot gatan.

Bild 16: Villa avsedd för tjänsteman, Mälarvägen.

2.2 Årsringar

1940-tal

Nästan hela bostadsområdet i nuvarande omfattning uppfördes under 1940-talet. Karaktärsdrag för denna årsring är ett rätvinkligt gatumönster där vissa av gatorna är återvändsgränder utan vändplan. Gatorna saknar trottoarer. Vidare finns bevarade större lövträd som ekar samt planterade björkar och äppelträd i området. Villorna från 1940-talet har källare och sadeltak med taktegel. De mindre villorna har planare sadeltak och de större mer spetsigt sadeltak. Merparten av villorna har locklistpanel, vissa större hus är putsade. Flerbostadshusen är putsade. Fönster med två lufter är vanligt förekommande.

1950-tal

Radhusen uppfördes kring 1950 och det största hyreshuset uppfördes 1955. Radhusens karaktärsdrag är byggnadsvolymen, gjuten trappa med smäckert räcke, tegel runt dörröppning, litet skärmtak över entrédörr och fönster med en luft. Karaktärsdrag för flerbostadshuset är fönster med en luft, nästintill pentagonformat mindre fönster, burspråk, putsad fasad i grå kulör, byggnadsvolymen och takfotsutsmyckning.

1960-tal

I slutet av 1960-talet ersattes mindre villor med större på Bellevuevägen. Den lite större byggnadsvolymen och proportionerna mellan tak, byggnadskropp och sadeltakets lutning är typiska drag för 1960-talets arkitektur. Beträffande sadeltakets lutning går det att jämföra med de andra lite större villorna i området som är äldre och som har mer spetsiga sadeltak. 1960-talsvillorna har träpanel och inte locklistpanel som de äldre villorna. Vissa villor har kvar det ursprungliga fasadmaterialet aluminiumplåt.

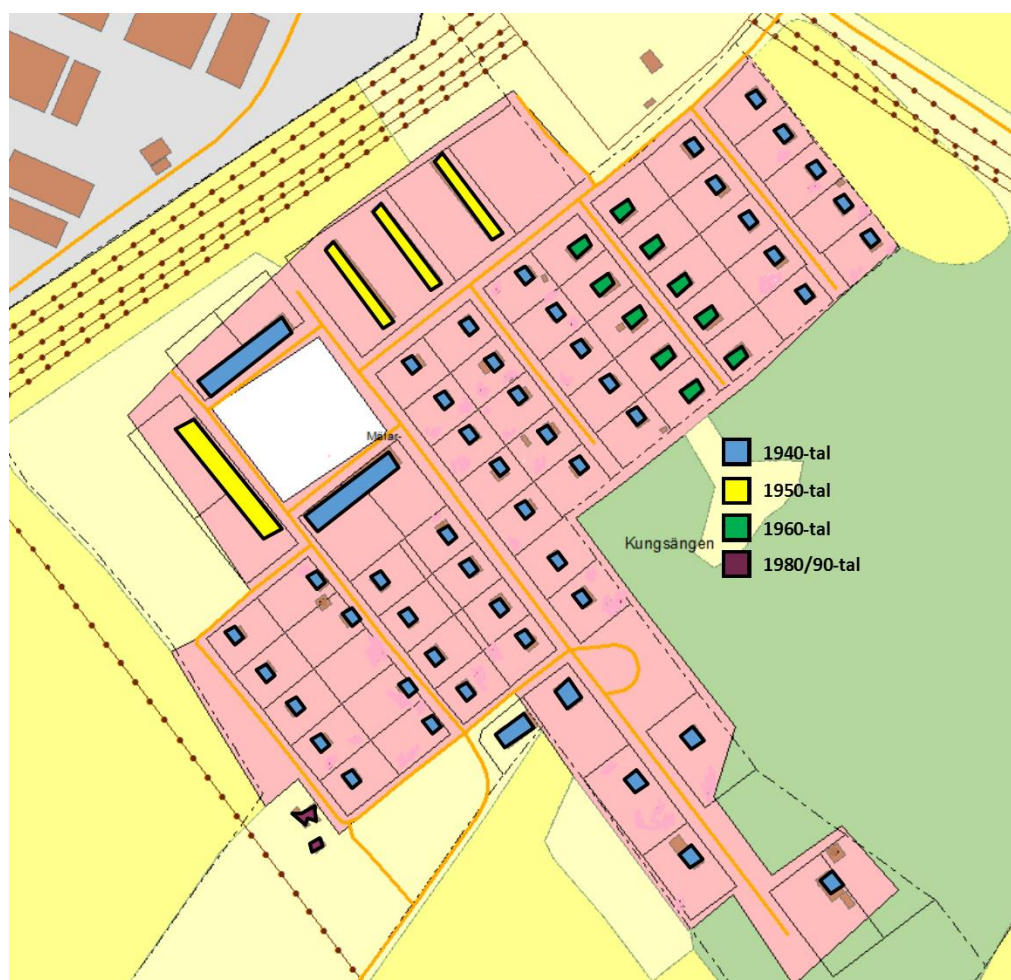

Bild 17: Årsringar Kungsängens byggnader. Bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016.

3 Kulturhistorisk värdering

3.1 Kungsängen som område

Kulturhistorisk värde i ett lokalt perspektiv, social- och samhällshistoriskt värde

Bostadsområdet Kungsängen har ett kulturhistoriskt värde främst i form av ett *socialhistoriskt* och *samhällshistoriskt värde*. Detta både i ett lokalt och i ett regionalt perspektiv. I ett lokalt perspektiv berättar området om en viktig del av Köpings historia. Om en tid då kommunen trots dålig ekonomi valde att investera i en djuphamn som fick följden att industriföretag valde att etablera sig i området. Kommunens befolkning ökade genom inflyttning.

Bostadsområdet berättar om bostadsbristen som rådde och hur bolaget löste frågan att få anställda till verksamheten genom att bygga arbetarbostäder. Första världskriget och dess ransonering av bränsle och gummi fick en avgörande betydelse för områdets placering i anslutning till fabriken.

Att företag byggde arbetarbostäder åt sina anställda var inget nytt utan går att härleda till förindustriell tid. Områdets struktur och uppbyggnad går även att koppla till hur de gamla bruksorterna var strukturerade och vad de innehöll. Ett typiskt brukssamhälle hade en kyrka, skola, park, bruksmagasin (livsmedelsaffär) arbetarbostäder och direktörsbostad (herrgården). Samhället var även placerat nära vatten och i närheten av bruket. I Kungsängen har det funnits livsmedelsaffär, lekskola, park, arbetarbostäder och disponentvillan. Dock har det aldrig funnits någon kyrka, däremot ett bibliotek.

Kungsängen berättar om bruksmentalitet och hierarki som både innehöll en viss styrning och makt från bolagets håll men samtidigt en hjälp och omsorg om de anställda och deras bostäder. Exempelvis är disponentvillan, där fabriken chef bodde, placerad längst bort från fabriken. Därifrån kunde man inte se fabriken på grund av grönområdet med stora ekar. Närmast fabriken fanns arbetarnas bostäder, det vill säga de mindre villorna, radhusen och hyreshusen. De gemensamma anläggningarna som idrottsplaner, f.d. tvättstuga, f.d. tennisbana, park, lekpark visar likaså på bolagets påverkan på bostadsområdet.

Kulturhistorisk värde i ett regionalt perspektiv

Bostadsområdet är kulturhistoriskt värdefullt även ur ett regionalt perspektiv. Området är ett exempel på ett brukssamhälle som växte fram i en tid då industriverksamheten i Sverige expanderade och utvecklades. Många arbetare behövdes till fabriken och människor flyttade från landsbygden till städerna. Det som gör Kungsängen särskilt värdefull är att området är så litet, avskilt från övriga bostadsområden,

Bild 18: Industrier och större lövträd, främst ekar, ger en särskild karaktär åt bostadsområdet.

välbevarat, dess omedelbara närhet till industrin samt att området inte har byggts på genom åren. Allt detta gör det enkelt att snabbt få en förståelse av och inhämta kunskap om området och det kulturhistoriska sammanhang det härrör från.

Området berättar även om folkhemmets idéer och uppförandetidens byggtekniker och material och har således ett *byggnadshistorisk värde*. Folkhemmets idéer bestod bland annat av att förbättra bostadsstandarden med tanke på antal rum, hygien och toalett i bostaden. Bostäderna som byggdes i Kungsängen var villor, radhus och flerfamiljshus och alltså inte arbetarbaracker som tidigare var vanligt för arbetarbostäder. De olika byggnadstyperna visar även på tidens ideal och nyfunna idéer om olika typer av boende. Material som siporex och aluminiumplåt var nyheter för tiden som användes i bostadsområdet Kungsängen. Sadeltaks lutningar, byggnadsvolymer m.m. berättar om för tiden typiskt byggande.

Identitetsvärde

Bostadsområdets tillkomst och vara under en längre tid har som tidigare nämnts en stark koppling till industrin. Männerna i familjerna som bodde i Kungsängen arbetade på cementfabriken. Inledningsvis var det vanliga att fruarna var hemma och tog hand om barnen. En särskild gemenskap bildades därför naturligt eftersom människorna i området hade flera gemensamma beröringspunkter liksom gemensamma fysiska träffpunkter som man delade på en från andra avskild yta. Många Köpingsbor har därför särskilda minnen och kopplingar till området, exempelvis från den egna uppväxten eller genom besök. Miljön kan ge en upplevelse av trygghet, samhörighet och identifikation. Därför har området ett *identitetsvärde* för många Köpingsbor. Värdet har immateriell karaktär men finns kopplat till de fysiska spåren som i allra högsta grad finns kvar.

Området har också en särskild karaktär som tillskrivs stora kontraster. När man vistas i området är man påtagligt medveten om industrierna, orsaken till att området uppkom, genom att man ser och hör olika fabriker. Samtidigt är man lika medveten om naturens grönska i form av stora ekar och andra lövträd i och vid bostadsområdet.

Arkitekturhistoriskt värde ur ett lokalt perspektiv

Lejonparten av byggnaderna är ritade av Nils Hansson, stadsarkitekt i Köping under 30 år med start 1937. Nils Hansson har ritat ett stort antal bostadshus i Köping och även skolor och andra byggnader³². Nils Hanssons byggnader är utmärkande för att vara väl genomarbetade med goda proportioner och en stor omsorg om material och detaljer. Ett homogent sammanhållet bostadsområde ritat av Nils Hansson har därför ett *arkitekturhistoriskt värde* ur ett lokalt perspektiv.

Värdebärare

Punkterna nedan bidrar till ökad möjlighet till förståelse av och kunskap om de specifika sammanhang som beskrivits ovan.

- Områdets placering och läge intill industrier och avskilt från övriga bostadsområden ger en tydlig koppling till hur området kom till.
- Rätvinkligt gatunät med en del återvändsgränder och inga trottoarer visar på tidens och brukssamhällets sätt att planera ett område.

³² Köpings kommun, hämtad 2016-10-31 från <http://www.koping.se/boende-miljo-och-trafik/modernismen-i-vastmanland/arkitekturguide/sa-byggs-staden/>

- Planterade äppelträd och björkar samt större ekar och aspar i grönområdet berättar om tiden då området anlades av bolaget respektive om tiden innan bostadsområdets tillkomst.
- Områdets struktur och byggnadernas sammanhållna karaktär. Byggnaderna utgör en sammanhållen bebyggelse genom att samtliga byggnader uppförts under ungefär samma tidsepok och är relativt välbevarade. Senare tillkommen bebyggelse är mindre byggnader som friggebodar, altaner och förråd. Området är även strukturellt planerad innehållande ett flertal olika byggnadstyper men som har en sammanhållen karaktär bl.a. med locklistpanel, sadeltak, tvåluftfönster och källare.
- Byggnadernas placering, storlek och utformning som visar på en hierarki som kan kopplas både till brukssamhällen från den aktuella tiden och även till de äldre brukssamhällena.
- Områdets olika komponenter, alternativt spår efter dem, som ett samhälle i miniatyr innehöll. Park, centra (torget), affär, bostäder, idrottsplaner, föreningslokaler och f.d. gemensam tvättstuga.
- Välbevarade byggnader och dess byggnadsdetaljer som visar på uppförandetidens byggtekniker, material och byggnadstyper.
 - Locklistpaneler av trä
 - Källarvåning med källarfönster
 - Befintliga byggnadsvolymer
 - Sadeltakens olika lutningar, taktegel
 - Gjuten entrétrappa med smalt smäckert räcke av metall
 - Två ytterdörrar bredvid varandra på vissa av byggnaderna avsedda för förmän/lägre tjänstemän
 - Radhusens sadelformade skärmtak över entréerna och omfattningar i tegel kring entrédörr
 - Tvåluftsfönster, alternativt en-, eller treluft, även runda fönster.
 - Flerbostadshusens detaljer med anspelning på funktionalismen som smidesräcken, burspråk, runda och nästintill pentagonformat fönster, omfattningar av beständiga material och ljusa putsade fasader.

3.2 Byggnader i Kungsängen

Området Kungsängen som helhet har kulturhistoriska värden av anledningar nämnda under föregående avsnitt. Byggnaderna utgör viktiga delar av en enhetligt gestaltad miljö, uppförd under samma tidsepok. Varje byggnad är en länk i en struktur som bygger på ett flertal byggnadstyper placerade enligt ett hierarkiskt system i andan av en bruksmentalitet.

För kulturhistorisk värdering av enskilda byggnader se separat databas.

3.3 Rekommendationer

Detta avsnitt syftar till att beskriva hur Länsmuseum ser på området Kungsängen utifrån den kulturhistoriska värderingen i rapporten. Hur skyddsvärt Kungsängen är och om värden finns kvar ifall en del av området skulle avlägsnas. Även hur Kungsängen skulle kunna utvecklas för att förstärka de kulturhistoriska värdena.

Området som helhet

Området bör betraktas som en värdefull helhetsmiljö där varje byggnad är en länk i en struktur som bygger på ett flertal olika byggnadstyper placerade enligt ett hierarkiskt system i andan av en bruksmentalitet. Varje byggnadstyp representerar en del av den hierarkiska graderingen och även tidens idéer om olika typer av bostäder. Områdets berättelse som brukssamhälle, skulle därför bli svår att se ifall delar av områdets bebyggelse revs.

Vi rekommenderar alltså att områdets befintliga byggnader, struktur och vägnät bevaras. Att området inte förtätas med byggnader där det tidigare inte legat byggnader, vilket exempelvis innebär att tomter kring den f.d. disponentvillan inte anläggs. Nya större vägar bör inte dras i området. Kungsängens kulturhistoria kan lättare förstås om området heller inte expanderas. Om nybyggnation ändå måste ske rekommenderas området väster om Vitövägen och Djursholmsvägen.

Rekreatjonsområde och service

Området har varit en väldigt omtyckt plats att bo i. Det visar bland annat de i rapporten nämnda undersökningarna och de boendes protestlistor mot generalplanen på 1980-talet. Detta med samma förutsättningar som nuvarande beträffande närhet till industrier och med relativt långt till centrum. Saker som uppskattades bland de boende var att området var välskött, hade blandade husformer, nära till mindre skogsområden, nära till arbetsplatser och ett aktivt föreningsliv. Det har även funnits affär och andra mindre serviceenheter i området. Läns museet rekommenderar att områdets mindre skogsområde sköts som ett rekreatjonsområde, vilket det en gång har utgjort. Att stigar hålls öppna, att skogsområdet gallras och att äldre ekar och andra träd bevaras. Även att Mälartorget och andra gemensamhetsytor vårdas och upprätthåller dess funktion. Det är fördelaktigt om lokaler kring Mälartorget som byggdes i syfte att utgöra servicelokaler återigen får denna funktion.

Varsamt underhåll för att bevara områdets karaktär

Områdets byggnader bör underhållas varsamt så att dess karaktär och kulturhistoriska värden bevaras. Tekniker bör vara sådana som syftar till ett långsiktigt och hållbart underhåll anpassat efter befintliga material, exempelvis vid val av färgtyp vid ommålning av fasader. De karaktärsdrag och särskilt bevarandevärda byggnadsdetaljer som vi såg när vi inventerade området finns närmare beskrivna under den sista punkten under rubriken "Värdebärande" i rapporten. Vid förändringar förespråkas ett varsamt förhållningssätt och respekt för de ursprungliga byggnadsdetaljerna. Eventuella nytillskott, till exempel dörrar och fönster, bör vara anpassade efter ursprunglig karaktär.

Skyddsvärt

Det är inte möjligt för Läns museet att ha ett nationellt perspektiv ifråga om hur pass unikt området Kungsängen är i Sverige. Däremot menar vi att området är unikt i sitt slag i Västmanland, med tanke på hur och i vilken tid området har bildats och bedrivits samt eftersom det av anledningar som nämnts snabbt går att få en förståelse av det specifika skeendet området härrör från. Skeendet är en viktig del i Västmanlands historia men också specifikt Köpings historia.

Läns museet föreslår uppsättning av en skylt vid Mälartorget som beskriver Kungsängens historia och har en karta som visar vilka byggnader som uppfördes för vilka av fabriken anställda. Ytterligare ett förslag är att i området ha workshops med skolklasser och även för allmänheten. Dessa typer av insatser tillsammans med andra kan bidra till att sprida kunskap om området och stärka områdets positiva omtalanden/anda.

Bildlista

- 1: Utdrag ur ekonomiska kartan 1962
- 2: Läns museets bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016.
- 3: Fotot taget under 1940-talet. Källa: Carina Huggare
- 4: Källa: Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, bygglovhandlingar.
- 5: Läns museets bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016.
- 6: Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, bygglovhandlingar.
- 7: Utdrag ur google maps, 2016.
- 8: Vlm_knsEK-55
- 9: Vlm_knsEHW-169
- 10: Vlm_knsEHW-185
- 11: Vlm_knsEHW-141
- 12: Vlm_knsEHW-225
- 13: Vlm_knsEK-62
- 14: Vlm_knsEK-63
- 15: Vlm_knsEHW-28
- 16: Vlm_knsEK-76
- 17: Läns museets bearbetning av utdrag ur digitala fastighetskartan 2016
- 18: Vlm_knsEK-84

Litteratur och källor

Andersson, Ingemar, *Kvinnor, barnen och det sociala livet*, 2015; skrift.

Björnånger, Oskar, Köping: föränderlig stad i föränderlig tid: från småstadsidyll till industricentrum 1927-1977 : minnesskrift utgiven av Civiltryckeriet i Köping AB med anledning av dess halvsekeljubileum, Civiltr., Köping, 1977

Björnånger, Oskar, Köping: stad från tidig medeltid och fyratusenårig kulturbygd: historik över Köpings stad och f. d. socken fram till kommunsammanläggningen 1971, Köpings kommun, Köping, 1980

Bärgslagsbladet, 26 januari, 1996, *Mälartorget renoveras*. I: Västmanlands läns museum, faktarummet, pressklipp, Köping – Mälartorget.

Bärgslagsbladet, 10 november 2015 *Hennes barndoms område – en historisk plats*. I: Västmanlands läns museum, faktarummet, pressklipp, Köping – Mälartorget.

Generalplanebeskrivning del av Sjötullen stg 1990, Köpings kommun, stadsarkitektkontoret

Köpings kommun, hämtad 2016-10-31 från <http://www.koping.se/boende-miljo-och-trafik/modernismen-i-vastmanland/arkitekturguide/sa-byggdes-staden/>

Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, planavdelningen.

Köpings kommun, stadsarkitektkontoret, arkivet, bygglovhandlingar.

Mattson, Jan-Erik, *Cement - En etnologisk studie av Skånska cements arbetare och tjänstemän i Köping under 1940-och 1950-talen*, 2002; uppsats

Administrativa uppgifter

Västmanlands läns museums dnr: VLM 160055

Landskap: Västmanland

Län: Västmanlands län

Socken: Köping

Kommun: Köping

Ägare-beställare: Köpings kommun

Utförare: Västmanlands läns museum
Karlskatan 2
722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-23-2